

XIX. Yüzyılda Rus İstilasına Karşı Kafkas Halklarının Özgürlük İsyanı: 1844 İlisu İsyanı Örneği

Elvira Latifova*

Giriş

XIX. yüzyıl Kafkasya halkları tarihinde son derece önemli bir dönemdir. Bu yüzyılın başlarında Rusya İmparatorluğu'nun Kafkasya'da topraklarını genişletmesinin yeni aşaması başlamaktadır. Bu aşama, Rusya'nın daha XVIII. yüzyıldan, özellikle de ikinci yarısından itibaren Kafkasya'da uygulamaya başladığı işgal siyasetinin devamı idi. İşgalin ilk aşamasında Çeçen, Kumuk ve diğer Kafkasya halkları, Çarizm'in acımasız sömürge siyasetini üzerlerinde hissetmişlerdir. 1785-1787 yıllarında Şeyh Mansur liderliğinde Çeçenistan ve Dağistan dağlılarının büyük isyanı, işte bu siyasete itiraz olarak alevlenmişti.¹

Şeyh Mansur, Çarizm'e karşı birlikte mücadele etmek amacıyla dağlıların birleşmesi gerektiği düşüncesini oldukça aktif şekilde tebliğ etmeye başlamıştı. Çar orduları Şeyh Mansur'un isyanını ve sonraki isyanları acımasızca bastırmışlardı.² Lakin isyancıların düşüncesi gelecekte Kafkasya'da Müridizm ideolojisi ve hareketının gelişmesinde son derece önemli rol oynamıştır.

1801 yılının Mart ayında Rusya İmparatoru tahtına oturmuş olan I. Aleksandr, selefleri I. Petro (1682-1725) ve II. Katerina'nın (1762-1796) Kafkasya'nın işgali ile ilgili siyasetinin yeni ve en önemli aşamasına başlar. Böylece XIX. yüzyıl Kafkasya halklarının tarihinde dönüm noktasına dönüşür.

1801 yılında Doğu Gürcistan'ın (Kartli-Kahet Çarlığı) Rusya İmparatorluğu'na ilhakından sonra, Azerbaycan toprakları hesabına Doğu yönünde genişlenme/ işgal politikasının uygulanması için yol açıldı. Kuzey Azerbaycan topraklarına saldırı, 1803 yılında Car-Balaken Cemaatliği topraklarından başladı. Rus

* Doç. Dr., Bakü Devlet Üniversitesi, Tarih Fakültesi, Bakü/AZERBAYCAN, eltifova@mail.ru
ORCID: 0000-0002-4218-6224

1 Rasul Magomedov, *İstoriya Dagestana. Oçerki i Dokumenta*, Dagestanskoye Knijnoye İzdatelstvo, Mahaçkala 2004, s. 52

2 Magomedov, *age.*, s. 52.

ordusunun buraya gelişine kadar ise Kafkasya'daki hakimliklerin istilası çeşitli yollarla-görüşmeler, anlaşmalar, askerî müdahalelerle gerçekleştirilmekteydi.

1803 yılındaki ciddi direnişe rağmen Rusya İmparatorluğu tarafından Car-Balaken Cemaatlığı ile paralel olarak İlisu Sultanlığı da istila edildi ve kendileriyle Çar Hükümeti arasında Rusya İmparatorluğu'nun yüce hakimiyetinin kabulüyle ilgili "Yeminli Sorumluluk" imzalandı.³ Lakin buna rağmen ne Car-Balaken Cemaatlığı ne de İlisi Sultanlığı anlaşmadan doğan sorumluluğu yerine getirmemekteydi.⁴

İlisu Sultanlığı'nın İsyan Öncesi Tarihine Kısa Bir Bakış

İlisu isyanına geçmeden önce İlisu Sultanlığı'nın kısa tarihini gözden geçirmenin faydalı olacağı kanaatindeyiz. İlisu Sultanlığı 1562-1844 yıllarında tarihi Azerbaycan'ın kuzeybatısında küçük feodal yönetim şeklinde mevcut olmuştur. Fazla büyük olmayan bir araziye sahip olmasına rağmen, İlisu Sultanlığı mevcut olduğu süre zarfında Kafkasya'da yaşanan siyasi olaylarda etkin rol oynamıştır. Tesadüfi değildir ki, Kafkasya uğrunda Osmanlı-Safevi rekabetinin sürdüğü XVI-XVIII. yüzyılların ilk yarısında hem Safevi hem de Osmanlı hükümdarları İlisu Sultanları adına özel fermanlar göndermişler.⁵ Her iki imparatorluk, Car-Balaken Cemaati gibi İlisu sultanlarına da sınırların korunması görevini vermişlerdir.⁶

İlisu Sultanlığı, XVIII. yüzyılın ikinci yarısında da bölgede yaşanan siyasi olaylarda önemli rol oynamış ve bağımsızlığını genel anlamda muhafaza edebilmiştir.

XIX. yüzyılın başlarından itibaren başlayan Rusya işgali döneminde de İlisu Sultanlığı bölgede yaşanan askerî-siyasi olaylarda etkin rol oynamış devlet kurumlarından biri olmuştur.

Yukarıda kaydettiğimiz gibi "Yeminli Sorumluluk" imzalanmasına rağmen, İlisu Sultanlığı bu anlaşmanın şartlarına uymamakta, haraç vermekten imtina etmekteydi. Rus general P. Sisianov'un tehdit dolu mektuplarına rağmen, İlisu hakimi Ali Sultan'a tam olarak boyun eğdirmek mümkün olmadı.⁷ General

3 Elvira Latifova, *Severo-Zapadny Azerbaycan: İlisuyskoye sultanstvo*, Şarg-Garb, Baku 1999, s. 58-59; Arzu Aşraf gızı, *Car-Balaken Camaatlığı (XVII asrın sonu – XIX asrın 30-lu yılları)*, Uniprint, Bakı 2009, s. 118.

4 Elvira Latifova, *İlisuyskoye Sultanstvo*, Şarg-Garb, Baku 2010, s. 100.

5 Latifova, *İlisuyskoye Sultanstvo*, s. 52, 57.

6 Elvira Latifova, *İlisuyskoye Sultanstvo: Kratkiy Oçerk İstorii i Duhovnoy Kulturi*, Lambert Academic Publishing, Saarbrücken 2013, s. 36.

7 *Akti, Sobrannyye Kavkazskoy Arxeograficeskoy Komissiyey*. .II, d.3, Tipografiya Glavnogo Upravleniya Namestnika Kavkazskogo, Tiflis 1868, s. 685.

Sisianov'la gergin ilişkiler ve bunun sonucunda Ali Sultan'a yapılan ciddi baskı sonucunda 1805 yılında o, yönetimden uzaklaştırılmış ve yerine Ahmethan Sultan getirilmişti (1805-1830). O, yönetimde bulunduğu sürece Çar Hükümeti'nin çıkarlarına uygun politika izlemiştir.⁸

1830 yılının ocak ayında İlisulu Ahmet Sultan'ın ölümünden sonra oğlu Musa Sultan yönetime geçti.⁹ Fakat o da kısa sürede hayatını kaybetti ve İlisu Sultanı olarak kendisini gösteremedi.

Mevcut durumda Çar Hükümeti için en makbul seçenek, vefat etmiş olan Musa Sultan'ın öz kardeşi Danyal Bey'in sultan olarak atanması olabilirdi. Bunun en önemli nedeni ise Rus İmparatorluğu'nun tebaası olan Kazıkumuklu Aslan Han'ın yeğeni olması idi.¹⁰ Danyal Sultan'ın adaylığını İlisu halkı da desteklemekteydi.

14 Şubat 1831 yılında Graf Paskeviç, Danyal Sultan'ı İlisu Sultanı olarak atadı.¹¹ Bununla birlikte ona yüzbaşı rütbesi verildi. Bu, Danyal Sultan'ın Rus ordusunun bir subayı olarak hizmetinin başlangıcı oldu.

Katı yönetim kuralları sonucunda Danyal Sultan, kısa sürede Sultanlıkta düzeni sağlamayı başardı. Azerbaycan'ın kuzeybatısında ve komşu Dağistan'da nüfuzu önemli ölçüde arttı.

8 Latifova, *İlisuyskoye Sultanstvo*, s. 102

9 *Kratkoye istoričeskoye svedeniye o sultanah İlisuyskih*. AKAK, t. VII, Tipografiya Glavnogo Upravleniya Namestnika Kavkazskogo, Tiflis 1878, s. 448

10 *Genealogičeskaya tablitsa Yelisuyskih sultanov*, AKAK, t.III, Tipografiya Glavnogo Upravleniya Namestnika Kavkazskogo, Tiflis 1869, s. 326. Kaydetmek gerekir ki, İlisu Sultanlarının soyu günümüzde Dağistan Cumhuriyeti Rutul İline bağlı olan Sahur dađ köylerindedir. Bunu Safevi şahlarının ve Osmanlı sultanlarının Sahur hakimlerinin adına verdikleri fermanlar da onaylamaktadır. İlk bu gibi ferman 1562 yılında Safevi hükümdarı Şah Tahmasib tarafından Sahur (sonralar İlisu) Sultanlarının sülalesinin temelini atan Adı Görklü beyin adına verilmiştir. (Tahmasib Şahın adına Ferman, 1868, s. 1085). Bu ve sonraki fermanlarda bahsettiğimiz soyun temsilcileri, Sahur hakimleri olarak isimlendirilmektedirler. Böylece Danyal Sultan baba taraftan Sahurluydu, Kazkumuk Hanlarının soyundan olan annesi ise Lak idi. Fakat T. M. Aytberov ve Ş. M. Hapizov ciddi bir delile dayanmadan onları Avar asıllı olarak kabul etmektedirler. (Timur Aytberov, Şahban Hapizov, *Yelisu i Gornyy Magal v XII-XIX vekax. Oğerki istorii i onomastiki*, Format, Mahaçkala 2011, s. 6) Tarihin çeşitli aşamalarında komşu hakimliklerin, devletlerin hakim sülaleleri arasında nikah, diplomasinin sıradan sembolü olmuştur. İlisu Sultanlığı ve onun hakimleri de bundan istisna değillerdi ve komşu Kazıkumuk, Avar, Şeki, Guba vs. gibi hanlıklarla ilişkilerde nikah diplomasinden geniş bir şekilde yararlanıyorlardı. Lakin bu isteğe bağlı olarak şu veya diğerk hakim sülalesinin değıştirilebileceği anlamına gelmemektedir.

11 *Pismo gr.Paskeviça k Daniyal beku ot 14-go fevralya 1831 goda*. AKAK, t.VII, d.393, Tipografiya Glavnogo Upravleniya Namestnika Kavkazskogo, Tiflis 1878, s. 450

İlisulu Danyal Sultan, Çar yöneticilerinin, askerî komutanlığın ve XIX. yüzyıl Rus askerî tarihçilerinin tamamen birbirine zıt olarak değerlendirdiği şahsiyetlerdendir.

XIX. yüzyılda Rusya’da yayınlanan “Severnaya Pçela” gazetesinde Kafkasya Savaşı gazilerinden biri tarafından Danyal Sultan’ın dış görüşünün ve şahsi özelliklerinin çok ilginç tasviri takdim olunmuştur:

“Şimdi Şamil’in en etkin yardımcılarından olan Danyal Bey, o zamanın en yakışıklı erkeklerinden biriydi; hareketleri cazibeli, sesi son derece melahetliydi. Gözü, kulağı ve hatta akli hayranlık uyandıracak her türlü özelliği kendisinde toplamıştı. Çünkü güzel konuşması ve edebi ile derin iz bırakmıştı. Hiç kimse silaha davranma konusunda ondan daha hızlı değildi. Yine hiç kimse huysuz bir atı onun kadar rahat ve herhangi ek çaba göstermeden dizginleyemezdi. Albay olarak ait olduğu Grodnen Gusar Alayı’nın Leyb Muhafız Birliği’nin giysilerinde sahip olduğu tüm karakterini kaybeden Danyal Bey’in Lezgi giysisi, onun erkek yakışıklılığını daha da ortaya çıkarıyordu.”¹²

Şunu da ilave edelim ki, İlisu Sultanlığı’nın son hükümdarı olmuş Danyal Sultan, 1831-1844 yıllarında yönetimde bulunmuştur.¹³

Rusya Hükümeti Tarafından Kafkasya’nın Boyun Eğdirilmesi Konusundaki Tedbirlerin Sertleştirilmesi ve İlisu İsyanını Doğuran Sebepler

1816 yılında Rusya İmparatoru I. Aleksandr tarafından General A.P. Yermolov’un “Özel Gürcü (1820 yılından Kafkas-E.L.) Birliği” komutanı görevine atanması ile Kafkasya’nın boyun eğdirilmesi konusundaki tedbirler daha da sert hale geldi.¹⁴ Bu dönemde yerli halkın direnişini kırmak amacıyla Çar yönetimi başta General Yermolov’la, komşu Müslüman eyaletlerinin ahalisini birbirine karşı ayaklandırma ve aralarında nifak tohumu ekme politikası yürütmeye başladı.¹⁵ Öte yandan Çar Hükümeti yerli halk arasında nifak tohumu ekme amacıyla İlisu Sultanlığı ve komşuluğundaki Car-Balaken Cemaatliği arazisinde zor ve teşvik yöntemiyle Hristiyanlığın yayılması siyasetine el attı.¹⁶

12 “O Djartsax i o Lezginskih Plemenah Na Kavkaze (Zametki i vospominaniya veterana)”, *Severnaya Pçela*. 9 iyunya 1858 goda, №122, s. 552.

13 Latifova, *Severo-Şapadnyy Azerbaydjan*, s. 58-59.

14 Baddeli, Djon, *Şavoyevaniye Kavkaza Russkimi. 1720-1860*, Tsentrpoligraf, Moskva 2011, s. 85.

15 Lativova, *İlisuyskoye Sultanstvo*, s. 104.

16 Latifova, *İlisuyskoye sultanstvo*, s. 105.

Yermolov'un komşu Dağistan'daki politikası ise, dağlıları dağlılar eliyle sıkıştırarak ekin ve kışlak topraklarından mahrum bırakmaktan ibaretti. Bu yöntemle o, XIX. yüzyılın 20'li yıllarında hemen hemen Dağistan'ın tamamını işgal etmeyi başardı.¹⁷

Tabii ki, tüm bu tedbirler yerli halkta Rusya İmparatorluğu'nun sömürge siyasetine karşı nefret duygusuna neden olmakta ve halkı rejime karşı birleşmeye sevk etmekteydi. Bu birleşme, Şeyh Muhammed Yarağı ve Gazikumuklu Şeyh Cemaledin tarafından temeli atılmış olan Müridizm öğretisi çevresinde yaşanmaktaydı.¹⁸

Sonuç olarak 1830 yılında Dağistan ve Çeçenistan'da dinî sloganlar altında isyanlar başlar. İsyancılar meşveret amacıyla toplanıp, alimliği ile nüfuz kazanmış olan Kadı Muhammed'i kendilerinin imamı yani, dinî rehberi olarak ilan ettiler.¹⁹ 1832 yılında Kadı Muhammed savaşların birinde öldürüldü. Şunu özellikle kaydetmemiz gerekmektedir ki, söz konusu savaşta Rus orduları ile birlikte Ermeni militanları da özellikle aktiflik göstermekteydiler.²⁰ İki yıl sonra, yani 1834 yılında hareketin başına Hamzat Bey geçti. Lakin aynı yılda öldürüldü ve "Müridizm Harekatı'nın başına *"kendisinde iki nadir beceriyi, asker ve yönetici becerisini toplayabilen İmam Şamil geçti."*²¹

Azerbaycan'ın kuzeybatısındaki Car-Balaken Cemaatliği ve İlisu Sultanlığı işgal edildikten sonra, Müridizmin işgalcilere karşı mücadele düşüncesi bu arazilerde de yayılmaya başladı. Bu sebepten söz konusu arazilerde yaşanan isyanları bu hareketin dışında görmek mümkün değildir.²²

1830 yılında Car-Balaken Cemaatliği'nin iç özerkliği iptal edildi ve yeni kurallara göre Rus memurlarından ibaret "geçici yönetim" oluşturuldu. Cemaatlik, Car vilayet reisi tarafından yönetilen Car-Balaken Vilayeti'ne dönüştürüldü.²³ İlisu Sultanlığı ise yeni kurulmuş Car-Balaken Vilayet Reisi'ne bağlandı.²⁴

17 Magomedov, *age.*, s. 54.

18 Baddeli, *age.*, s. 184.

19 *İstoriya Dagestana s Drevneysh Vremen do Naşih Dney*, t. I, Nauka, Moskva, 2005, s. 506.

20 *İstoriya Dagestana*, s. 507.

21 Dmitriy Romanovskiy, *Kavkaz I Kavkazskaya Vöyna*, Sankt Peterburq 1860, s. 334.

22 Aşraf gızı, *age.*, s. 142.

23 Rusya Devlet Tarih Arşivi. Sankt-Peterburg (RDTA), f.28, siyahı.2, s. v..1844, v.33

24 Dmitriy Bakradze, "Zametki o Zakatalskom Okruge", *Şapiski KOİRGO*, vıp. 1, kn. XIV (1890), s. 261.

Car-Balaken Cemaatliği'nin özerkliğinin iptali ve yeni kurallara uygun olarak Rus memurlarından oluşmuş "geçici yönetim" in oluşturulması, burada Şeyh Şaban'ın liderliği ve Hamzat Bey'in müritlerinin desteği ile büyük bir isyanın alevlenmesine neden oldu.

Rus orduları tarafından 1830-1832 yıllarında Car-Balaken İsyanı bastırıldıktan sonra, Çar Hükümeti komşu İlisu Sultanı'nın haklarını sınırlandırmaya başladı.

Yönetiminin sınırlandırılmasına rağmen Danyal Sultan, Çar Hükümeti'nin Sultanlığın içişlerine karışmasını maksimum şekilde önlemeyi başardı. Hükümet, Danyal Sultan'ın vilayette nüfuzunun artmasından rahatsız olmasına rağmen, iyi organize etme becerisinden yararlanmak için kendisini kabul etmek zorunda kalıyordu. 1838 yılında İlisu Sultanlığı ile komşu olan Küre ve Kazıkumuk Hanı Muhammed Mirza Han, kendisinden sonra varis bırakmadan ölünce, Gürcistan'ın Baş Reisi Golovin onun yerine İlisulu Danyal Sultan'ı aday olarak gösterdi. Bir taraftan Danyal Sultan'ın kararlılığı ve nüfuzu sayesinde Kazıkumuk ve Küre Hanlıkları'nın problemlili halkını yönetimi altında tutacağından emin olan Golovin, diğer taraftan ise Sultanın konumunun aşırı derecede güçleneceğinden rahatsızdı. Bu yüzden o, Danyal Sultan'a babadan kalma mülkünü yani, İlisu'yu hazineye devretme şartıyla Muhammed Mirza'nın topraklarını idare etmeyi teklif etti."²⁵

İhtiyatlı davranan Golovin şöyle düşünüyordu:

"Dağlara asıl çıkışların olduğu Kazıkumuk, Küre ve İlisu Hanlıkları'nın bir kişinin yönetimi altında toplanması, buraların kötü niyetli birinin eline geçmesi durumunda, özellikle de Dağistan'dan orduların çıkarılmasını gerektirecek uygun olmayan bir ortamda, tehlikeli olabilir. Oysaki, ben Danyal Bey'e Mirza Muhammed'in topraklarının yönetimini, kendininkini hazineye devretme şartıyla kabul etmeyi teklif ederdim."²⁶

Fakat Danyal Sultan bu teklife, "isimleri kaydedilen Hanlıkların yönetimini, babadan kalma mülkünün elinde kalması ve merhum Muhammed Mirza'nın annesi, Tümgeneral Aslan Han'ın dul eşi Ümmü Gülsüm Bike'nin rızası şartıyla kabul edebilirim" şeklinde cevap verir.²⁷ Hükümetin Danyal Sultanla uzun süreli görüşmeleri olumlu sonuçlar verir. 1839 yılında Kazıkumuk Hanlığı'nın problemlili Rutul mahali Danyal Sultan'ın yönetimine verilir.

²⁵ RDTA, f.1268, s. 21, s. v.23, v.3.

²⁶ Aynı yer.

²⁷ Aynı yer.

17 Nisan 1840 yılında “Guberniyaların Yeniden Yapılandırılması Projesi”nin yürürlüğe girmesi, Sultanlığın durumunu daha da ağırlaştırdı.²⁸ Bu projeye göre Car-Balaken Vilayeti, Gürcü-İmeret Guberniyası’na bağlı bir kazaya dönüştürüldü.

İlisu Sultanlığı’nın bir bölge olarak Gürcü-İmeret Guberniyası’na bağlanması gerçeği ile ne Sultan ne de tebaası razı değillerdi. Bu durumda Danyal Sultan İmparator I. Nikolay’a başvurmaya karar verdi. İmparatora yazdığı mektubunda o, kendisini açıkça “İrsi Sultan” olarak isimlendirdi ve bunun tasdiki olarak ecdadının Safevi Şahlarından ve Osmanlı Sultanlarından aldıkları fermanları başvuruya ekledi.²⁹ Bu mektup, Çar yönetimini son derece rahatsız etti ve kendilerine başkaldıran bu uzakgóren Sultan’dan kurtulma konusunda düşünmeye sevketti. Hükümet, Azerbaycan’ın kuzeyi ve komşu Dağıstan’daki etkisini dikkate alarak Danyal Sultanı açık bir şekilde ortadan kaldıramazdı. P. İ. Kovalevskiy haklı olarak şunları kaydetmektedir: “*Danyal Bey daima bu vilayette nüfuz sahibi olup ve kendi ağırlığıyla halkı çok rahat ayaklandırabilir*”³⁰

Komşu Dağıstan’da Müridizm harekâtının ve milli bağımsızlık mücadelesinin yayıldığını dikkate alırsak, olayların bu şekilde gelişmesi Rus İmparatorluğu’nun lehine değildi.

Çar Hükümeti Sultan’ı kendi tarafına çekmek için bazı tavizler vermeye karar verdi. Böylece 1842 yılında Ön Kafkasya Vilayeti Komitesi, Danyal Sultan’a Tümgeneral rütbesi verdi ve kendisine Sultanlığın 1831 yılında onaylanmış kurallara göre yönetimine izin vermeye karar verdi.³¹

Öte yandan hükümet Şamil Harekâtı’nın bastırılmasında, Danyal Sultan’ın imkânlarından ve nüfuzundan yararlanmayı planlaştırmıştı. 1834 yılında Hamzat Bey’in ölümünden sonra “zorunlu gördüğü tüm kararlarda, kendisine kayıtsız şartsız uyulması” şartıyla Çeçenistan ve Dağıstan’ın İmamı postuna oturmasına razı olan Şamil oybirliğiyle bu göreve seçildi.³² Şamil’in komşu Dağıstan’da

28 *Kolonialnaya Politika Rossiyskogo Tsarizma v Azerbaycane v 20-60 gg XIX veka*, t.I., Moskva-Leningrad 1936, s. 69.

29 Aynı yer, s. 72-73.

30 Pyotr Kovalevskiy, *Kavkaz. İstoriya zavoyevaniya Kavkaza*, t.II, Tipografiya Akinfiyeva, Petrograd 1915, s. 235.

31 *Otnoşeniye kn.Çermeşeva k gen. Neygardtu ot 12-go dekabrya 1842 goda*, AKAK, t.IX, d.615, Tipografiya Glavnogo Upravleniya Namestnika Kavkazskogo, Tiflis 1883, s. 727.

32 *Kavkazskiy sbornik*, t.XX, Tipografiya Okrujnogo Ştaba Voen'nogo Okruga, Tiflis 1899, s. 255.

Müridizm Harekâtı'nın liderliğini üstlenmesiyle hareket daha da genişlendi. Şeyh Şamil çok ender zekaya sahipti ve liderliğini yaptığı Milli Bağımsızlık Harekâtını Rus İmparatorluğu için ciddi tehlikeye dönüştüren askeri ve idarecilik keyfiyetlerini kendisinde toplamıştı.³³

Lakin Danyal Sultan, Çar Hükümeti'nin kendisinin Sultanlıktaki formel hakimiyetini de iptal etme planlarından emin olduktan sonra, yani 1841 yılından İmam Şamil ile gizlice görüşmelere başladı.³⁴ Şamil güçlü müttefik kazanma taraftarıydı. Car-Balaken dairesinin yeni reisi General Şvars tarafından aşırı derecede sıkıştırıldığı haberini alır almaz Danyal Sultan'ı kendi tarafına çekmek için daha fazla ısrar eder. Lakin kendisinden aşağıdaki muhtevada mektup alan Sultan acele etmez: “*Ben İlisu'ya gelme niyetindeyim ve 3 gün sonra benim bayrağım senin evinde dalgalanacak, ben senin gelişini çok fazla bekledim ve şimdi kendim sana geliyorum*”.³⁵

Sultan yine de Şamil'in tarafına geçmekte acele etmez. Danyal Sultan'ın sabrı, hem Çar hükümetine hem de Şamil'e bağımlı olmak istememesi ile açıklanabilir.³⁶

Şamil'in tehdit notaları ile dolu müracaatına Sultan “*biraz daha beklemek gerektiği ve ilk elverişli durumda kendilerine katılacağı*”, cevabını verir.³⁷

4 Haziran 1844 yılında Danyal Sultan'ın General Neydgar'ta gönderdiği ultimatif mektubu, sorunu barış yoluyla çözüme için son çabası olur. O açık bir şekilde mülklerinin kendisine geri verilmesini talep etmekteydi.³⁸

1844 Yılı İlisu İsyanı

5 Haziran 1844 yılında İlisu'nun Cuma Camii'nde Danyal Sultan tebaasıyla birlikte Şamil'in Rus İmparatorluğu'na karşı Milli Bağımsızlık Mücadelesi'ne katıldığına dair törenle yemin etti. Bu olay, Kafkasya'da Çar yönetimine büyük bir darbe, Şamil için ise azametli galibiyet anlamına geliyordu. P.İ. Kovalevskiy, Danyal Sultan'ın Şamil'e bağımsızlık mücadelesi için katılmasının önemini doğru bir şekilde değerlendirmiştir: “*Şamil İlisu Sultanı Danyal Bey'in kendisine katılmasıyla*

33 Aynı yerde, s. 32.

34 *Dnevnik Polkovnika Runovskogo, Sostoyavşego Pristavom Pri Şamile Vo Vremya Prebvanıya Yego v gor. Kaluge s1859 po 1862 gg.* AKAK, T.IX, Tipografiya Glavnogo Upravleniya Namestnika Kavkazskogo, Tiflis 1883, s. 1481.

35 Aynı yerde, s. 1482.

36 Elvira Latifova, “İlisuyskoye vosstaniye 1844 goda protiv tsarizma (Po materialam Aktov Kavkazskoy Arxeograficeskoy Komissii)”, *Tarih ve onun problemleri*, № 3/4, (1999), s. 14.

37 *Dnevnik Polkovnika Runovskogo*, s. 1482.

38 “O Djartsax i o Lezginskikh Plemenah Na Kavkaze (Zametki i vospominaniya veterana)”, s. 729.

büyük bir galibiyet kazandı. Onun toprakları büyük değildi, fakat o akıllı, cesur ve nüfuzlu biri idi".³⁹

Şunu da kaydedelim ki, Çar hükümeti temsilcileri Danyal Sultan'ın hareketlerini kontrol altında tutmak amacıyla çevresini gizli ajanlarla doldurmuşlardı.⁴⁰ Bu gibi ajanlardan biri de yanına tercümeçi olarak yerleştirilmiş olan Ermeni Kamsarakan, Danyal Sultan'ın isyan başlatmak ve İmam Şamil'le birleşmek niyetinde olduğunu öğrenip hemen konuyla ilgili General Şvars'a bilgi ulaştırmaya çalıştı. Kamsarakan'ın mektubu Danyal Sultan'ın eline geçti ve Sultan onu hiç vakit kaybetmeden idam ettirdi.⁴¹ Aynı şekilde Danyal Sultan adamlarını Balaken dairesi ve Şeki Uyezdi'ne (Uyezd-Rusya İmparatorluğu'nda idari birim türü-E. L.) isyana katılmaya davet etmeleri için gönderdi. Aynı amaçla o, Şirvan hanları sülalesinden olan Azad Hanı da Şirvan'a gönderdi.⁴² Lakin Azad Han, Ruslar tarafından Ereş mahalinde hapsedildi. Buna rağmen Çar yönetiminin temsilcileri tarafından verilen bilgilere göre, İlisu isyanıyla ilgili haberler, Şamahı halkı arasında ciddi karışıklığa neden oldu.⁴³

Aynı zamanda Danyal Sultan, İmam Şamil'den de yardım beklemekteydi.⁴⁴ İsyancılar Sultanlık arazisinden geçen tüm ticaret yollarını kapattılar ve tüccarların (tüccarlar genellikle Ermeniydiler ve onlar aynı zamanda Çar hükümetinin gizli ajanlarıydılar-E.L.) mallarına el koyup İlisu'ya gönderdiler. İsyancılar Elmalı Vadisi'ni kapatarak Şeki uyezdi ile Tiflis arasındaki irtibatı da kopardılar. Kısa sürede isyan ruhu komşu Balaken dairesine ve Şeki'ye de yayıldı.⁴⁵

Böyle bir ortamda Çar hükümeti isyanın komşu vilayetlere yayılmasını önlemek amacıyla acil ve kararlı tedbirler almaya başladı. Komşuluktaki Şeki arazisine iki Gürcü taburu yerleştirdi.⁴⁶

39 Pyotr Kovalevskiy, *Kavkaz. İstoriya Žavojevaniya Kavkaza*, t.II, Tipografiya Akinfiyeva, Petrograd 1915, s. 235.

40 Latifova, *Severo-Žapadny Azerbaydjan*, s. 67.

41 *Otnoşeniye gen.-m.Neygardta kn. Çernuşevu ot 21-go iyunya 1844 goda.* AKAK, t.IX, d.621, Tipografiya Glavnogo Upravleniya Namestnika Kavkazskogo, Tiflis 1883, s. 733.

42 *Otnoşeniye gen.-m. Şvartsa gen. Neygardtu ot 15-go iyunya 1844 goda.* AKAK, t.IX, d.618, Tipografiya Glavnogo Upravleniya Namestnika Kavkazskogo, Tiflis 1883, s. 729.

43 Gürcistan Devlet Tarih Arşivi, fond 416, sayahı 2, iş 44.

44 Latifova, *Severo-Žapadny Azerbaydjan*, s. 6.

45 *Otnoşeniye gen.-m. Şvartsa gen. Neygardtu ot 6-go iyunya 1844 goda.* AKAK, t.IX, d.620, Tipografiya Glavnogo Upravleniya Namestnika Kavkazskogo, Tiflis 1883, s. 731.

46 *Otnoşeniye gen.-m.Neygardta kn. Çernuşevu ot 21-go iyunya 1844 goda*, s. 732-734.

8 Haziran tarihinde General Şvars büyük bir güçle Yeni Zakatala kalesinden çıkarak isyancı bastırmak için yola çıktı. Rus orduları ile isyancılar arasında ilk savaş, Güllük köyü yakınlığında yaşandı. Uzun süren saldırıdan sonra Ruslar isyancıları hendeklerde sıkıştırmayı başardılar. Bu savaşta Ruslardan 7, isyancılardan 10 olmakla ölenlerin sayısı toplam 17 kişiydi.⁴⁷

Dikkat çeken hususlardan biri de şudur ki, Rus komutanlığı bu ve sonraki savaşlarda saldırı sırasında ilk sıralarda yerli halktan toplanmış milis birliklerini yerleştirmektedir. Sonuçta savaşlarda en büyük kayıplar bu milisler arasında yaşanır, Rus subay ve askerleri ise onların arkasında hayatlarını kurtarabiliyorlardı.⁴⁸

General Şvars'ın Güllük köyü arazisinde güçlerini yerleştirmesinin diğer bir nedeni ise Şamil'in naipleri Beşir Bey ve Şeyh Cemaleddin'in kendi birlikleri ile birlikte Danyal Sultan'a yardım etmek için Muhah ovalığı ile harekete geçtiklerine dair bilgilerdi. Çünkü Güllük'te kalmakla o, hem Balaken dairesine bağlı köyleri kontrol altında tutabilir hem de müritlerin hareketini durdurabilirdi. Lakin Beşir Bey'in hala ek güçleri beklediği konusunda bilgileri alan Şvars bu gecikmeden yararlanarak, 13 Haziran'da orduları ile birlikte Gah yönüne hareket etti.⁴⁹

General Şvars'ın hızlı ve beklenmedik hareketi, Sultanlığın ova köylerindeki birliklerinin Danyal Sultan'ın asıl güçleri ile birleşmesini engelledi. Danyal Sultan Alibeyli köyünden Gah'a kadar olan arazide bir gecede hendeklerin kazılması ve su ile doldurulması talimatını verdi. Bu şekilde o, Rus ordularının ilerlemesini önlemeyi düşünüyordu. Lakin General Şvars, ajanları tarafından bilgilendirildi ve o alternatif yolla ilerlemeye karar verdi. Bundan haber tutan Danyal Sultan da ordusu ile dolaylı yolla Şvars'ın üzerine yürüdü.⁵⁰

Ağatay Ormanı yakınlığında yaşanan kanlı savaşta kahramancasına savaşmalarına rağmen, isyancılar geri çekilmek zorunda kaldılar.

General Şvars, İlisu üzerine hareketi geciktirmemeye ve yıldırım hızıyla saldırıya karar verdi. General Neygardt'a yazdığı raporunda o gecikmenin yaşanması halinde yaşanacaklarla ilgili rahatsızlığını şu şekilde açıklamaya çalışmaktaydı:

“Onun (Danyal Sultan'ın-E.L.) Kaspi vilayeti ve Balaken dairesi halkının üzerindeki etkisi gün geçtikçe artmaktaydı; Sultan'ın ajanları tarafından galeyana getirilen halk, Sultanın işini tüm Müslümanların genel hak

47 *Omoşeniye gen.-m. Şvartsa gen. Neygardtu ot 6-go iyunya 1844 goda*, s. 730.

48 Latifova, *İlisuyskoye Sultanstvo*, s. 115.

49 Aynı yerde.

50 Latifova, *İlisuyskoye Sultanstvo*, s. 115.

XIX. Yüzyılda Rus İstilasına Karşı Kafkas Halklarının Özgürlük İsyanı: 1844 İlisu İsyanı Örneği

561

işini olarak kabul etmekte ve büyük heyecanla olayları izlemektedir. Tarafımızdan gecikmenin yaşanması halinde mevcut durum bizim için öldürücü sonuçlara getirip çıkarabilirdi. İşte bu yüzden Sultan'a karşı kararlı ve acil tedbirler görmeye - bir darbe ile onun halk üzerindeki güçlü etkisine son vermeye ve her an beklediği ilave kuvvetlerle birleşmesine fırsat vermemeye karar verdim".⁵¹

Böylece General Şvars, 21 Haziran sabahı erkenden İlisu üzerine harekete geçti. Erivan alayı General Belgrad komutanlığında isyancıların direnişini kırarak Ulu Köprü'yü ele geçirdi. Karşılıklı ateşlerin açıldığı bir ortamda isyancılar, Rusların sağ cenahının arkasından geçerek onları sıkıştırmaya başladılar. Lakin bu noktada Rusların yardımına yetişmiş olan ek Nijegorodsk alayı, isyancıları sıkıştırarak geri oturttu. Defalarca gösterilen çabaya rağmen Rus orduları İlisu'yu bir türlü ele geçiremiyordu. Böyle bir durumda Şvars hendekleri ve kale duvarlarını saldırıyla ele geçirme emrini verdi. Bu saldırıya Danyal Sultan'ın birlikleri amansız ateşle cevap verdiler. Sonuçta Rusların 3 bölük komutanı öldürüldü. Bu, Rus ordusunda karışıklığa neden oldu. Durumu gören isyancılar onların üzerine kılıçlarla saldırıya geçtiler. Lakin kaptan Karyakin Rus bölüklerini yeniden düzenleyerek isyancıların üzerine ateş yağdırdı. İsyancılar her bir hendek uğrunda Ruslarla sona kadar savaşır, elbeyaka dövüşe giriyorlardı. Lakin Danyal Sultan'ın direkt komutasında savaşan isyancıların şecaatine rağmen Rus orduları kendilerine oranla az sayıda olan isyancı güçleri felce uğrattılar.⁵²

Böylece Danyal Sultan'ın liderliğindeki isyancıların kahramancasına mücadelesine rağmen 21 Haziran 1844 yılında General Şvars komutasında İlisu'ya getirilen çok sayıda ordu birlikleri tarafından isyan bastırıldı.⁵³ Güçler kesinlikle eşit değildi. Bununla birlikte Rus orduları isyancılara katılma niyetinde olan komşu Car-Balaken Cemaatlığı ve Şeki Hanlığı ahalisinin yolunu kesmişti.

Şamil müritlerini Naip Beşir Bey'in liderliği altında isyancılara yardıma gönderdi. Lakin naip beklemeyi tercih etti ve Danyal Sultan'ın mağlup olduğu haberini alır almaz Muhah Düzlüğüyle dağlara çekildi.⁵⁴ Beşir Bey geri dönünce Şamil korkaklığından ötürü kendisini naiplik görevinden azletti.⁵⁵

51 *Raport gen.-m. Şvarsta gen. Neygardtu ot 25-go iyunya 1844 goda*, AKAK, t.IX, d.623, Tipografiya Glavnogo Upravleniya Namestnika Kavkazskogo, Tiflis 1883, s. 735.

52 *Raport gen.-m. Şvarsta gen. Neygardtu ot 25-go iyunya 1844 goda*, AKAK, t.IX, d.623, Tipografiya Glavnogo Upravleniya Namestnika Kavkazskogo, Tiflis 1883, s. 735.

53 *Kolonialnaya Politika*, s. 40.

54 *Raport gen.-m. Şvarsta gen. Neygardtu ot 25-go iyunya 1844 goda*, s. 736.

55 Latifova, *İlisuyskoye Sultanstvo*, s. 118.

İsyanın yenilgiyle sonuçlanacağını anlayan İlisu birlikleri Danyal Sultan'ın komutasında Sarıbaş Düzlüğüyle geri çekilerek dağlara çıkmak zorunda kaldılar.

1844 yılı İlisu İsyanı yatırıldıktan sonra İlisu Sultanlığı Çar Hükümeti tarafından resmi şekilde lağvedilmiş ve arazisi ikiye bölünmüştü: Dağ Mahali ve İlisu Pristavlığı. Baş Kafkas Dağ Silsilesinin kuzeyindeki dağ köylerinden oluşan Dağ Mahali, daha 1839 yılında kurulmuş olan Samur Dairesine katılmıştı. Sultanlığın dağ eteği ve ova köylerinden oluşan İlisu Pristavlığı ise önce Car-Balaken, sonra ise yeni kurulmuş olan Zakatala Dairesine bağlanmıştı.⁵⁶

Çar Hükümeti'nin bu "uzakgören" tedbiri sonucunda İlisu Sultanlığı'nın yedi dağ köyü gelecekte Kuzey Azerbaycan'ın sınırlarının dışında kaldı.

İlisulu Danyal Sultan'ın Şamil Harekatına Katılması

Dağlara çekilen Danyal Sultan, takipçileriyle birlikte kendisini samimi bir şekilde karşılayan Şamil'e katıldı. Kısa sürede Şamil onu İrib Naibi, sonra ise İlisu Sultanlığı'nın Dağ mahali ile komşulukta bulunan birkaç cemaatliğin müdürü olarak atadı.⁵⁷ M. Gammer ünlü kitabında Şamil'in en yakın güvenilir adamları arasında, özel konuma sahip-"imamla eşit olan ve ondan gücüne ve nüfuzuna göre geri kalmayan"- Danyal Sultan'ın da ismini zikretmektedir.⁵⁸ Kısa sürede Şamil, Danyal Sultanla akraba oldu; İmamın oğlu Gazi Muhammed, Danyal Sultan'ın kızı Kerimet Bike ile evlendi.⁵⁹

Danyal Sultan'ın İmametteki özel durumundan XIX. yüzyıl yazarı M.N. Çiçagova da bahsetmektedir:

"Yabancı erkeklerden çok azı imamla yemek yiyorlardı; Rusya'ya hizmet etmiş, 1844 yılında ise Car-Balaken dairesinin hakimiyet çevreleri ile çatışma sonucunda Şamil tarafına geçen İlisulu Danyal Sultan da bunlardandı. O, gururundan, ismine, rütbesine ve yıllık kırk binlik maaşa önem vermedi. Şamil, Danyal Sultan'ın yardımıyla Dağistanla sınır olan Rus topraklarını ele geçireceğini düşünerek onun gelişine çok sevindi. Sonra Şamil'in oğlu Gazi Muhammed Danyal'ın kızı Kerimet Bike'yle evlendi. Bu yüzden de

56 RDTA, f.1268, s. 1, s. v.23, v.3-7(ob.).

57 *Dnebnik Polkovnika Runovskogo*, s. 1477.

58 Moşe Gammer, *Şamil. Musulmanskoje Soprotivleniye Tsarizmu. Zavojevaniye Çeçni i Dagestana*, Kron-Press, Moskva 1998, s. 362 .

59 *Genealogiya Yelisuyskih sultanov*, AKAK, t.V, Tipografiya Glavnogo Upravleniya Namestnika Kavkazskogo, Tiflis 1873, s. 1121.

XIX. Yüzyılda Rus İstilasına Karşı Kafkas Halklarının Özgürlük İsyanı: 1844 İlisu İsyanı Örneği

563

Şamil'in Kafkasya'nın nüfuzlu şahsına samimiyetini göstermek için daha fazla nedeni vardı."⁶⁰

Kısa sürede Rus İmparatorluğu ordularına karşı müritlerin en büyük askerî operasyonlarının komutanlığı Danyal Sultan'a havale edildi. O, Şamil'in en yakın müttefiklerinden birine dönüştü.

XIX. yüzyılın 40'lı yıllarının sonunda Kafkasya'daki milli bağımsızlık hareketi, askerî başarısızlık aşamasına ayak bastı. 1849-1852 yıllarında Rus orduları Çeçenistan'da Şamil'i son derece ağır durumda bırakan büyük galibiyetler elde etti.⁶¹ Şamil ilk olarak Osmanlı Sultanı'na başvurdu. O, İstanbul ile işlerin düzene konması meselesinde, Danyal Sultan'ın oraya direkt gitme imkanı olan tebaasının-İlisuluların hizmetinden yararlandı. Danyal Sultan Şamil ile Osmanlı Sultanı arasındaki yazışmalarda önemli rol üstlendi, çünkü mektuplar genellikle Türkçe kaleme alınmaktaydı.⁶²

Söz konusu dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nun yardımı, yalnız vad ve manevi destekle sınırlı kaldı. İş burasındaydı ki, bu zamana kadar iki kez Rusya İmparatorluğu ile savaşta yenilmiş ve Mısır Paşası Mehmet Ali'nin İstanbul'a yürümesinden korkan Osmanlı Sarayı, ilk olarak kendi geleceği adına rahatsızdı.⁶³

Bu durumda Danyal Sultan, Şamil'e daha geniş hareket planı teklif etti. O, Kafkasya'da Osmanlı'nın geçici protektoratlığı altında bağımsız Müslüman devleti kurmayı önerir.⁶⁴ Danyal Sultan planını gerçekleştirmek için kendisinin liderliğinde 15 kişilik bir temsilciler grubunun oluşturulmasını ve yardım talebinde bulunmak için Osmanlı İmparatorluğu, İngiltere ve Fransa'ya gitmesini zorunlu görmekteydi. O, Balkanlarda, Küçük Asya ve 1853-1856 yıllarında yaşanan Kırım Savaşı öncesinde Kafkasya'da Rusya ile Batılı devletler, İngiltere ve Fransa, arasında daha da gerginleşen uluslararası çatışmayı bildiğinden, bu devletlerin Şamil'e gereken yardımı yapacaklarından emindi.⁶⁵

60 Mariya Çiçagova, *Şamil Na Kavkaze i v Rossii. Biografiçeskiy Oçerk*, Tipografiya i Litografiya S. Mullera i İ.Bogelmana, Peterburg 1889, s. 70.

61 *İstoriya Narodov Severnogo Kavkaza (konets XVIII v. – 1917 g.)*. Pod redaktsiyey A.L.Naroçnitskogo, Nauka, Moskva 1988, s. 152.

62 Elvira Latifova, "XVIII-XIX Yüzyıllarda Rusya İmparatorluğu-Kafkasya Yazışmalarında Diplomasi Dili Olarak Türkçe", *VII.Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu. Bildiri Kitabı*, Elazığ, 16-18 Ekim, 2014. s. 780.

63 Latifova, *İlisuyskoye Sultanstvo*, s. 124.

64 *Dnevnik Polkovnika Runovskogo*, s. 1483.

65 *İstoriya Narodov Severnogo Kavkaza*, s. 184.

Danyal Sultan Batılı devlet başkanlarına başvuru mektubu yazmak için hatta kendisinin bile bilmediği özel görgü kurallarının bilinmesi gerektiği konusunda Şamil'i uyardı.⁶⁶ Bu yüzden Danyal Sultan, Şamil'den, mektup yazmak için kendisine üzerinde mührünün bulunduğu boş kağıt vermesini rica etti. O, Osmanlı'ya gitdiğinde gereken tüm şartları öğrendikten sonra başvuruyu kendi eliyle yazacağını vadetti.

Müttefiklerin planlarında, stratejik öneme haiz ve Rus İmparatorluğu'nun konumlarını sarsan Şamil'in Milli Bağımsızlık Harekâtı'nın devam ettiği Kafkasya son derece önemli role sahipti.

Danyal Sultan'ın Milli Bağımsızlık Harekâtı'nın başarısını temin etmek amacıyla bir taraftan İngiltere ile Osmanlı arasında, diğer taraftan ise Rusya İmparatorluğu ile çatışmalardan yararlanma çabası, onun döneminin uluslararası durumu bilen usta diplomat ve uzakgören politikacı olduğunu göstermektedir.⁶⁷

O, Şamil'e planını, Şamil'in oğlu ve kendisinin damadı Gazi Muhammed ve birkaç yakın adamın yanında açıklar. Danyal Sultan'ı dinleyen bazı müşavirler, Şamil'in ona karşı artmakta olan saygısından rahatsız olduklarından planı "aşırı popülüzmin tezahürü" olarak değerlendirdiler.

Bilindiği gibi XIX. yüzyılın 40'lı yıllarının sonlarında Şamil'in Milli Bağımsızlık Harekâtı'nın dahilinde çatışmalar çoğaldı. Bu gerginleşmenin nedeni 1848 yılının Mart ayının sonlarında Şamil'in oğlu Gazi Muhammed'i resmî olarak İmametın varisi olarak açıklamasıydı. Bundan bir süre sonra Gazi Muhammed'i önce Karatı Naibi, sonra ise müdür (müdürler birkaç naipliği idare ederlerdi-E. L.) olarak atar. Hacı Murat, İmam postunun aile mirasına dönüştürülmesine karşı halk adından hareket etti. O, bu göreve Şamil'in ölümünden sonra kendisinin de gelebileceğini ilan eder. Hacı Murat'ın bu hareketinin sonucunda Şamil onu özürlü bir bahaneyle müdür görevinden azletti.⁶⁸ Bu, Hacı Murat'ın ihaneti, esir düşmesi ve çağdaş Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Şeki-Gah illeri sınırında öldürülmesi ve defnedilmesi gibi önemli olaylarla sonuçlandı.

Lakin İmametın üst yönetimindeki çatışmalara göre Şamil'in her şeye şüphe ile yaklaşmasından yararlanan yakınları kendisini, Danyal Sultan'ın büyük planını gerçekleştirmeyi başaracağı takdirde zahmetinin sonucundan yararlanma

66 *Dnevnik Polkovnika Runovskogo*, s. 1484.

67 *İlisuyskoye Sultanstvo*, s. 125.

68 Moşe Gammer, s. 331.

düşüncesine kapılabileceği ve bunun için Şamil'in ya da varisinin ortadan kaldırılması gerekse tereddüt etmeden yapabileceğine inandırmaya çalıştılar.⁶⁹

Aslında ise Şamil Harekâtı'nın reel imkânlarını objektif bir şekilde değerlendiren Danyal Sultan, Kafkasya dağlılarının Milli Bağımsızlık Harekâtı'nın lider kadrosundaki çatışmalar yüzünden tenezzüle uğradığı bir sırada yalnız başına başarılı olamayacağını anlıyordu.

Şamil, çevresinin fitne fesadı sonucunda Danyal Sultan'ı rakip gibi görmeye başladığından, planını kabul etmez. Lakin sonra Danyal Sultan'ın dürüstüğünden emin olur ve 1854 yılında İngiliz-Fransız-Osmanlı Komutanlığı ile görüşmelere başlar.⁷⁰

Osmanlı Başkomutanlığı'yla varılan antlaşmaya göre, dağlılar Türk orduları ile birleşmek için Şamil, Danyal Sultan ve Gazi Muhammed'in liderliği altında Gürcistan'a doğru harekete geçtiler, fakat bu geç kalınmış sefer başarısız oldu.⁷¹ Şöyle ki, Osmanlı İmparatorluğu askerî operasyonların devam ettiği Kafkasya Cephesi'nde 1854 yılı savaşını kaybetti.⁷²

1856 yılında Kırım Savaşı sona erdikten sonra Rusya yeniden dikkatini Kafkasya üzerinde topladı. Rus ordularının başarılı saldırıları sonucunda İmam Şamil'in liderlik ettiği Milli Bağımsızlık Harekâtı arka arkaya mağlup oldu. Zamanla Şamil'in tüm icma ve naiplerinin Rusların tarafına geçmesi sonucunda Şamil'in gücü zayıfladı. Fakat buna rağmen Danyal Sultan silahı bırakmaz ve Çar orduları ile sonuna kadar vuruşmaya karar verir.⁷³ O, yalnız savunmasını bizzat kendisinin organize ettiği İrib mağlup olduktan sonra teslim oldu.⁷⁴

26 Ağustos 1859 yılında Şamil Gunib'i teslim ederken kendisiyle Ruslar arasındaki görüşmelerde Danyal Sultan aracılık yaptı.⁷⁵

Çar Hükümeti'ne teslim olduktan sonra Danyal Sultan, bir süre Tiflis'de yaşadı. Daha sonra Şeki'de yaşamasına izin verildi. Arzusunun aksine İlisu'ya dönmesi

69 *Dnevnik Polkovnika Runovskogo*, s. 1484.

70 *Dnevnik Polkovnika Runovskogo*, s. 1484.

71 Tsagareyşvili, *age.*, s. 403.

72 *İstoriya Narodov Severnogo Kavkaza*, s. 188.

73 *Dnevnik Polkovnika Runovskogo*, s. 1484.

74 *Otnoşeniye gen.-adyut. Kn.Baryatinskogo k Vöyennomu Ministru, gen.-adyut. Suxozanetu ot 22 Avgusta 1859 goda*. AKAK, t. XII, Tipografiya Glavnogo Upravleniya Namestnika Kavkazskogo, Tiflis 1904.

75 Aynı yer.

yasaklandı.⁷⁶ Fakat Danyal Sultan mahpus durumunda kalamaz ve 1869 yılında ailesiyle birlikte Osmanlı İmparatorluğu'na yerleşir.⁷⁷

Sonuç

Böylece, elimizde bulunan çok sayıda kaynak ve özellikle Azerbaycan, Rusya ve Gürcistan'ın tarih arşivlerinde muhafaza edilen kıymetli belgelerdeki bilgilere dayanarak biz, Kafkasya halklarının bağımsızlık harekâtının şanlı, lakin az araştırılmış sayfalarından biri olan İlisu İsyanı'nın nedenlerine, gidişatına ve sonuçlarına, baş verdiği tarihi ortamın fonunda ışık tutmaya çalıştık.

Rus generallerinin ekseriyeti rapor ve hatıralarında savunması iyi teşkil edilmiş İlisu'nun ele geçirilme nedenlerini Danyal Sultan'ın büyük savaşları yürütmelerindeki deneyimsizliği ile açıklamaktaydılar. Araştırdığımız belgeler ise başka nedenleri de ortaya koymaktadır:

1. Genellikle halk birliklerinden oluşan ve zayıf silahlanmış isyancılarla dönemin modern ateşli silahları ile donanmış, düzenli ve deneyimli İmparatorluk ordusunun güç dengesinde mukayese edilmeyecek derecede fark vardı.
2. General Şvars'ın kalabalık orduyla hızlı şekilde hareketi, Danyal Sultan'a yönettiği bölgenin sınırlarında güçlü savunma hattını oluşturmaya imkan vermemişti.
3. Danyal Sultan tüm komşu eyaletleri de isyana katmayı düşünüyordu. Rusya idari yönetim temsilcileri ise onun planlarıyla ilgili Ermeni tüccarlarından haber tutarak komşu Balaken vilayeti, Şeki ve Şirvan arazilerini Rus orduları ile doldurarak halkın isyana katılmasına imkan vermediler.
4. İmam Şamil'in Beşir Bey'in komutasında gönderdiği birlik de beklemeyi tercih ederek isyancılara zamanında yardım etmemişti.

İsyancıların yalnız kendi güçlerine güvenebileceği bir ortamda ise isyanın sonucu belliydi. Lakin buna rağmen isyancılar Rus ordularına büyük zarar verebilmişlerdir. Kaynaklar Ruslar tarafından kaybın 500'e yakın olduğunu göstermektedir.⁷⁸

Yenilgi ile sonuçlanmasına rağmen, 1844 yılında İlisu isyanı Kafkasya halklarının Rusya İmparatorluğunun sömürge siyasetine karşı bağımsızlık hareketine parlak

76 *Hronika Muhammeda Tahira Al-Karahi. O dagestanskikh voynah v period Şamilya.* Pod red. İ.Yu. Kraçkovsogo, Nauka, Moskva-Leningrad, 1941, s. 255.

77 *Genealogičeskaya tablitsa,* s. 326.

78 *Raport gen.-m. Şvartsa gen. Neygardtu ot 25-go iyunya 1844 goda,* s. 739.

XIX. Yüzyılda Rus İstilasına Karşı Kafkas Halklarının Özgürlük İsyanı: 1844 İlisu İsyanı Örneği 567

sayfalarını yazmış, bu isyana liderlik etmiş olan son İlisu hakimi Danyal Sultan ise bağımsızlık hareketının gelişimine ve daha da geniş yayılmasına, aynı şekilde Osmanlı devleti ile ilişkilerin kurulmasına ve görüşmelerin yapılmasına katkıda bulunmuştur.

Kaynaklar

Akt, Sobrannyye Kavkazskoy Arxeograficheskoy Komissiyey. T.II, d.1414, Tipografiya Glavnogo Upravleniya Namestnika Kavkazskogo, Tiflis 1868

Aşraf, Arzu, *Car-Balaken Camaatlığı (XVII asrın sonu – XIX asrın 30-lu yılları)*, Uniprint, Bakü 2009

Baddeli, Djon, *Zavoyevaniye Kavkaza Russkimi. 1720-1860*, Tsentrpoligraf, Moskva 2011

Aytberov, Timur; Hapizov, Şahban, *Yelisu i Gorniy Magal v XII-XIX vekax. Oçerki istorii i onomastiki*, Format, Mahaçkala 2011

Bakradze, Dmitriy, “Zametki o Zakatalskom Okruge”, *Zapiski KOİRGO*, vıp.1, kn. XIV (1890), s. 248-281.

Çiçagova, Mariya, *Şamil Na Kavkaze i v Rossii. Biografiçeskiy Oçerk*, Tipografiya i Litografiya S.Mullera i İ.Bogelmana, Peterburg 1889

Dnevnik Polkovnika Runovskogo, Sostoyavşego Pristavom Pri Şamilе Vo Vremya Prebvaniya Yego v gor. Kaluge s1859 po 1862 gg. AKAK, T.IX, Tipografiya Glavnogo Upravleniya Namestnika Kavkazskogo, Tiflis 1883.

Dvijeniye gortsev severo-vostoçnogo Kavkaza d 20-50-ye gg XIX veka. Sbornik dokumentov. Mahaçkala 1959

Gammer, Moşe, *Şamil. Musulmanskoye Soprotivleniye Tsarizmu. Zavoyevaniye Çeçni i Dagestana*, Kron-Press, Moskva 1998

Genealogičeskaya tablitsa Yelisuyских sultanov, AKAK, т.III, Tipografiya Glavnogo Upravleniya Namestnika Kavkazskogo, Tiflis 1869.

Genealogiya Yelisuyских sultanov, AKAK, т.V, Tipografiya Glavnogo Upravleniya Namestnika Kavkazskogo, Tiflis 1873.

Gürcüstan Dövlət Tarih Arşivi, fond 416, siyahı 2, iş 44

İstoriya Dagestana s Drevneyşih Vremen do Naşih Dney, t. I, Nauka, Moskva, 2005

İstoriya narodov Severnogo Kavkaza (konets XVIII v. – 1917 g). Pod redaksiyey A.L.Naroçnitskogo, Nauka, Moskva 1988

Kavkazskiy sbornik, t.XX, Tipografiya Okrujnogo Ştaba Voyennogo Okruga, Tiflis 1899

Kovalevskiy, Pyotr, *Kavkaz. İstoriya zavoyevaniya Kavkaza*, t.II, Tipografiya Akinfiyeva, Petrograd 1915.

Kolonialnaya Politika Rossiyskogo Tsarizma v Azerbaycane v 20-60 gg XIX veka, t.I., Moskva-Leningrad 1936

Kratkoye istoričeskoye svedeniye o sultanah İlisuyskih. AKAK, t. VII, Tipografiya Glavnogo Upravleniya Namestnika Kavkazskogo, Tiflis 1878

Latifova, Elvira, “İlisuyskoye vosstaniye 1844 goda protiv tsarizma (Po materialam Aktov Kavkazskoy Arxeografičeskoy Komissii)”, *Tarih ve onun problemleri*, № 3/4, 1999, s. 12-20

Latifova, Elvira, *İlisuyskoye Sultanstvo: Kratkiy Oçerk İstorii i Duhovnoy Kulturi*, Lambert Academic Publishing, Saarbrücken 2013

Latifova, Elvira, *İlisuyskoye Sultanstvo*, Şarg-Garb, Baku 2010

Latifova, Elvira, *Severo-Zapadny Azerbaycan: İlisuyskoye sultanstvo*, Şarg-Garb, Baku 1999

Latifova, Elvira, “XVIII-XIX Yüzyıllarda Rusya İmparatorluğu-Kafkasya Yazışmalarında Diploması Dili Olarak Türkçe”, *VII.Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildirileri*, Fırat Üniversitesi, Elazığ, 16-18 Ekim, 2014. s. 773-783

Magomedov, Rasul, *İstoriya Dagestana. Oçerki i Dokumentı*, Dagestanskoye Knijnoye İzdatelstvo, Mahaçkala 2004

“O Djartsax i o Lezgingnıkh Plemenah Na Kavkaze (Zametki i vospominaniya veterana)”, *Severnaya Pçela*. 9 iyunya 1858 goda, №122, s. 542-558

Otnoşeniye gen.-m.Neygardta kn. Çernışevu ot 21-go iyunya 1844 goda. AKAK, t.IX, d.621, Tipografiya Glavnogo Upravleniya Namestnika Kavkazskogo, Tiflis 1883

Otnoşeniye gen.-m. Şvartsa gen. Neygardtu ot 6-go iyunya 1844 goda. AKAK, t.IX, d.620, Tipografiya Glavnogo Upravleniya Namestnika Kavkazskogo, Tiflis 1883

Otnoşeniye gen.-m. Şvartsa gen. Neygardtu ot 15-go iyunya 1844 goda. AKAK, t.IX, d.618, Tipografiya Glavnogo Upravleniya Namestnika Kavkazskogo, Tiflis 1883

Otnoşeniye gen.-adyut. Kn.Baryatinskogo voyennomu ministru, gen.-adyut. Suxozanetu ot 22 avgusta 1859 goda. AKAK, t. XII, Tipografiya Glavnogo Upravleniya Namestnika Kavkazskogo, Tiflis 1904

Otnoşeniye kn. Çermişeva k gen. Neygardtu ot 12-go dekabrya 1842 goda, AKAK, t.IX, d.615, Tipografiya Glavnogo Upravleniya Namestnika Kavkazskogo, Tiflis 1883

Petruşevskiy, İlya, *Djaro-Belokanskiye volniye obşestva v pervoy polovine XIX veka*, Mahaçkala 1993

Pismo gr.Paskeviça k Daniyal beku ot 14-go fevralya 1831 goda. AKAK, t.VII, d.393, Tipografiya Glavnogo Upravleniya Namestnika Kavkazskogo, Tiflis 1878

Raport por. İskritskogo polk. Gasfortu ot 14-go Marta 1830G, AKAK, t. VII, d.390, Tipografiya Glavnogo Upravleniya Namestnika Kavkazskogo, Tiflis 1873

Raport gen.-m. Şvartsa gen. Neygardtu ot 25-go iyunya 1844 goda, AKAK, t.IX, d.623, Tipografiya Glavnogo Upravleniya Namestnika Kavkazskogo, Tiflis 1883.

Rossiyskiy Gosudarstvenniy İstoriçeskiy Arxiv v Sankt-Peterburge (RGİA), f.28, op.2, yed. Hr.1844

Rossiyskiy Gosudarstvenniy İstoriçeskiy Arxiv v Sankt-Peterburge (RGİA) v Sankt-Peterburge, f.1018, op.2, yed.hr.334

Rossiyskiy Gosudarstvenniy İstoriçeskiy Arxiv v Sankt-Peterburge (RGİA) v Sankt-Peterburge, f.1268, op.1, d.93

Rossiyskiy Gosudarstvenniy İstoriçeskiy Arxiv v Sankt-Peterburge (RGİA) v Sankt-Peterburge, f.1268, op.21, yed.hr.23

Romanovskiy, Dmitriy, *Kavkaz I Kavkazskaya Voyna*, Sankt Peterburq 1860

Tsagareyşvili, Ş, *Şamil- stavlennik sultanskoy Turtsü I angliyskih kolonizatorov (Sbornik dokumentalnih materialov)*, Gosizdat Gruzinskoy SSR, Tbilisi 1953.

Hronika Muhammeda Tahira Al-Karahi. O dagestanskih voynah v period Şamilya. Pod red. İ.Yu.Kraçkovsogo, Nauka, Moskva-Leningrad 1941